

Микола КОЗЛОВЕЦЬ, Людмила МЕЛЬНИК

**СКІЛЬКИ НАС? ЯКІ МИ?
АБО НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРЩИНИ
НА ТЛІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
(за даними переписів населення)**

В останні роки підвищується значення фактору населення (зокрема його якісних характеристик) для розвитку кожної країни та її регіонів. Статеві-вікова та економічна активність населення все більшою мірою визначають добробут країни та її мешканців. Соціально-орієнтована політика приділяє істотну увагу визначенню перспективної чисельності та структури населення.

Під населенням, або народонаселенням називають всю сукупність людей, яка на даній території проживає.

Сьогодні в демографії використовуються 4 взаємодоповнюючі джерела даних про населення: переписи, поточний облік, вибірккові і спеціальні обстеження, реєстри населення. Переписи користуються найбільшою популярністю у світі. Ще до 1970 р. не жодним переписом було охоплено 98,5% населення Землі (1, ст. 77). ООН рекомендує проводити переписи в рік, близький до кінця десятиріччя, і включати в їх програму обов'язковий мінімум питань з метою міжнародного співставлення даних. І ще ряд переваг: оскільки чисельність і склад населення постійно змінюються у часі (щохвилини люди народжуються і помирають, змінюють місце проживання), то перепис дає характеристику населення на даний момент. По суті, перепис є ніби моментальною фотографією населення. Він проводиться за єдиною методологією та за попередньо затвердженою програмою.

В ХХ ст. в Україні суцільні переписи проводилися лише 8 разів – до війни в 1920, 1926, 1937, 1939 та повоєнні роки – в 1959, 1970, 1979 та 1989 роках. Це в складі колишнього СРСР. Перший Всеукраїнський перепис населення було проведено в перший рік третього тисячоліття – 5 грудня 2001 року. Об'єктом перепису стало населення незалежної України, яке на зламі тисячоліття зазнало суттєвих змін. З одного боку, ці зміни продиктовані негативним впливом чинників, які мали місце практично впродовж усього попереднього століття, що ускладнилося труднощами переходу до ринкової економіки. З другого – великим впливом міграційного руху, обумовленим

Демографія

розпадом колишнього СРСР та переселенням жителів з території, які зазнали впливу Чорнобильської катастрофи. Як і під час проведення попередніх переписів, обліковувалось два показники щодо чисельності населення – наявне (тобто всі громадяни нашої країни, що проживали на Україні та за кордоном, громадяни інших країн, що проживали в нашій державі, осіб без громадянства та тих, хто громадянства не зазначив) та постійне (яке на момент перепису постійно знаходиться на даній території, включаючи тимчасово відсутніх). На базі постійного населення здійснюються розрахунки показників, які характеризують його соціально-економічну структуру.

Динаміка чисельності населення

За даними Всеукраїнського перепису населення станом на 5 грудня 2001р. в області проживало 1389,5 тис. осіб. Це 2,9 відсотка населення України, де обліковано 48 млн. 457 тис. осіб.

Але якщо в країні за період, що минув після повоєнного перепису 1959 р. чисельність населення зросла на 6,6 млн. осіб (15,7%), то в області зменшилося на 216,4 тис. осіб (15,6%). Проте тренд динаміки усього показника мав стійку динаміку до зниження, про що свідчать дані таблиці.

Дата перепису	Чисельність населення Житомирщини, (тис. осіб)	Чисельність населення України, (млн. осіб)	У відсотках до попереднього періоду на Житомирщині	У відсотках до попереднього періоду в Україні
1959 (15 січня)	1605,6	41,9	x	x
1970 (15 січня)	1622,3	47,1	101,4	112,6
1979 (17 січня)	1596,8	49,8	98,4	105,6
1989 (12 січня)	1545,4	51,7	96,8	103,9
2001 (5 грудня)	1389,2	48,5	89,9	93,7

Слід зауважити, що чисельність населення області зростала лише впродовж першого міжпереписного періоду (1959 – 1970), а надалі – зменшувалася зі зростанням темпів зменшення. В Україні вона зростала тривалий час, але тенденційно зі зменшенням приросту населення майже вдвічі в кожному міжпереписному інтервалі. І от майже піввікове зростання абсолютного показника загальної чисельності населення зазнало зміни впродовж останнього міжпереписного періоду. У порівнянні з даними перепису населення 1989 р. чисельність населення України зменшилася на 3,2 млн. осіб або на 6,3%. В області цей відсоток ще більший – 10,1% (чисельність населення зменшилася на 156,2 тис. осіб). Суттєвішим було

зменшення населення лише у Кіровоградській та Чернігівській областях: на 11% та 12% відповідно. Причому, серед регіонів України зменшення чисельності населення спостерігалося всюди, крім Волинської, Закарпатської, Рівненської областей та м. Києва, де кількість мешканців залишилася на рівні 1989 р.

Зменшення кількості населення в останньому міжпереписному періоді мало місце в усіх районах області та містах обласного значення, крім Брусилівського району та м. Новоград-Волинського, де вона зростає відповідно на 21,8% та 2,0%. Найсуттєвішим зменшення було у районах, населення яких залишило забруднені території. Через великий міграційний вплив, а далі значне природне скорочення (перевищення чисельності померлих над народженими) населення Народицького району зменшилося більше ніж вдвічі – з 26,4 тис. у 1989 р. до 11,4 тис. у 2001 р. За чисельністю цей район став найменшим в області. Значно зменшилася чисельність населення в інших районах, які знаходяться в радіоактивно забруднених зонах – Коростенському (з 46,0 тис. до 34,0 тис. осіб – 27,1%), Лугинському (з 27,4 тис. до 20,8 тис. осіб – 24%), Ємільчинському (з 50,1 тис. до 41,7 тис. осіб – 16,7%), Овруцькому (з 85 до 67,8 тис. осіб – 21,2%), Олевському (з 57,4 тис. до 46,9 тис. осіб – 18,2%).

Формування чисельності населення

Слід зауважити, що загальне збільшення чисельності населення України у 1959-1989 рр. забезпечувалося як за рахунок природного приросту населення так і завдяки притоку мігрантів. Проте динаміка обох факторних показників характеризувалася загальною тенденцією до зниження. Вперше за повоєнні роки в Україні було зафіксовано зменшення загальної чисельності населення у 1993 р. Головним чинником цього процесу стало абсолютне природне скорочення населення, тобто перевищення кількості померлих над народженими, яке в цілому спостерігалося по країні з 1991 р.

У 1991-1992 рр. загальний приріст населення забезпечувався лише суттєвими міграціями. У 1993 р. в Україну також прибуло більше мігрантів ніж вибуло, але їх чисельність вже не перевищувала природного скорочення. У 1994 р. від'ємний показник сальдо міграції досяг свого найбільшого значення, далі він зменшувався, але вже разом із природним скороченням виступав як дестабілізуючий чинник. Загалом означені процеси зумовили зменшення чисельності населення України впродовж останнього міжпереписного періоду (природне скорочення на 2,8 млн. осіб та міграційний вплив – на 0,4 млн. осіб).

Природне скорочення та міграційний вплив мали вплив і на формування чисельності населення Житомирщини.

У період між двома переписами вплив цих складових на початку і в кінці був діаметрально протилежним – спочатку головним дестабілізуючим

чинником був міграційний рух, а далі – природне скорочення. Так, незначне природне скорочення населення області було вперше зафіксоване у 1990 р., проте щороку його величина зростала. Міграційний рух не мав стійкої тенденції, тобто була відмінність в обсягах та інтенсивності потоків, коли з області вибуло на 26,4 тис. осіб більше, ніж прибуло. Тоді інтенсивно вибувало населення із радіоактивно забруднених районів. Саме в цьому році частина міграційного впливу у загальному скороченні сягала 98,5%. Лише у 1992 р. сформувався приріст – 9,6 тис. осіб, який був зумовлений змінами в політичному житті країни – виведенням військ з територій Західної Європи, поверненням етнічних українців з територій, які належать іншим державам. Але з 1993 р. знову сформувалося від’ємне сальдо міграції, щоправда його частка в загальному зменшенні була дедалі меншою, і у 2001 р. склала 21%, натомість збільшувалося природне скорочення. Так, у 2001 році перевищення показника смертності над рівнем народжуваності в області становило 8,5 осіб на кожну 1000 населення. Головною причиною низького рівня народжуваності є погіршення вікової структури населення. І все-таки наявний демографічний дисбаланс певною мірою обумовлений соціально-економічними причинами: низьким рівнем життя, незбалансованим харчуванням, «чорнобильською» екологією, психологічними стресами, пов’язаними з невпевненістю в завтрашньому дні і т. ін. Можливо, падіння народжуваності пов’язано також із свідомістю дорослих, що зростає: адже народити – півсправи, головне виростити дитину, дати їй освіту і гідне виховання. А це сьогодні можуть гарантувати, на жаль, небагато потенційних батьків.

Щільність населення

Серед європейських держав Україна виділяється відносно високою щільністю населення [2]. За даними перепису населення цей показник в цілому по країні становить 80 осіб/кв. км. Найменша щільність населення мала місце у Чернігівській області – 39 осіб/кв. км., а найвища – у Донецькому регіоні – 183 особи. Житомирська область традиційно належить до регіонів з низькою щільністю населення – 46 осіб/кв. км. На це значення впливала посередня частка міського населення (56%), а також низька густина заселення сільської місцевості, особливо північних районів.

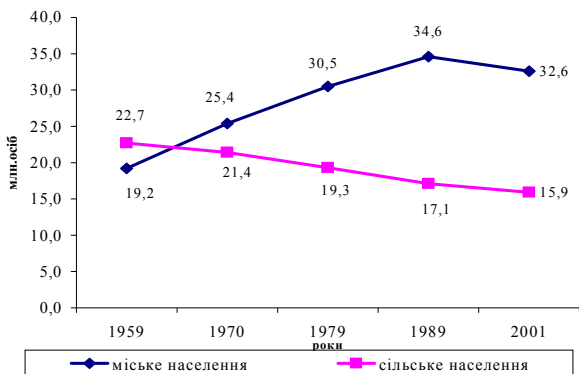
Яскраво ілюструють про масштаби демографічних втрат в забруднених районах зміни щільності населення у Народницькому районі: якщо у 1979 р. (за даними перепису) цей показник склав 25 осіб/кв., 1989 р. – 20 осіб /кв. км., то у 2001 році – 9 осіб/кв. км. Зазначимо, що подібним чином за означений період змінювалася густина населення у Поліському районі сусідньої Київської області (26, 23 та 6 осіб/кв. км. відповідно) при середньому по області 65 осіб/кв. км. Цей район також істотно постраждав від аварії на ЧАЕС.

Міське та сільське населення

Чисельність сільського населення України у повоєнні роки динамічно зменшувалася. Тенденція до збільшення чисельності міського населення в останній міжпереписний період зазнала кардинальних змін – переписом 2001 р. було зафіксовано його зменшення, про що свідчить діаграма:

Діаграма № 1

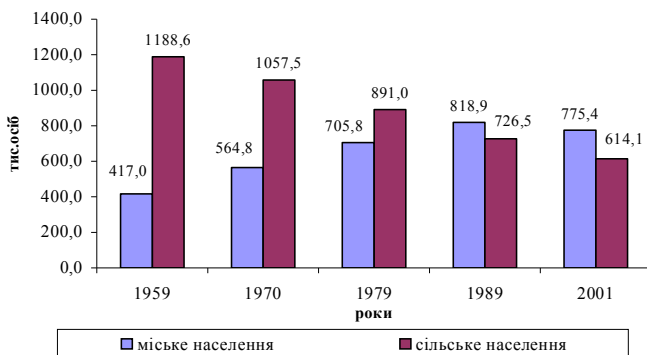
Динаміка чисельності населення України

За проживанням у міських поселеннях та сільській місцевості станом на 5 грудня 2001 р. населення області характеризується такими даними: чисельність міського населення складала 775,4 тис. осіб, сільського – 614,1 тис. осіб. Динаміку чисельності міського і сільського населення області за повоєнні роки відображає діаграма 2:

Діаграма № 2

Динаміка чисельності населення Житомирщини

Житомирська область належить до 11 регіонів України, де частка міського населення зросла. Але якщо у 5 регіонах (Волинська, Київська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька області) зростання питомої ваги мешканців міських поселень зумовлювалось зростанням їх абсолютної кількості поряд зі зменшенням сільського населення, то в нашій області (як і у Вінницькій, Полтавській, Сумській, Черкаській та Чернігівській) це зумовлено повільнішими темпами скорочення міського населення у порівнянні із сільським. На відміну від східних областей України, де сконцентровано вагому частку промислового потенціалу, область належить до менш урбанізованих областей. Частка міського населення в області становить 56% проти 67% по Україні в цілому. Для порівняння: у 1959 році ці показники були відповідно 26% та 46%. У порівнянні з 1989 роком співвідношення між міським та сільським населенням як в Україні, так і в області залишилося практично незмінним.

Міське населення України проживало у 454 містах та 889 селищах міського типу. Серед загального числа міст 37 – це міста з кількістю населення від 100 до 500 тисяч, 9 міст налічували понад півмільйона жителів, у 5 з них кількість населення перевищувала мільйон, в тому числі в столиці України Києві кількість населення становила більше 2,6 млн. осіб [12]. У Житомирській області у 2001 р. (як і після перепису 1989 р.) було 4 міста з чисельністю понад 50 тис. осіб. Найбільше з них м. Житомир – 284,2 тис. осіб. У містах Бердичеві – обліковано 87,6 тис. осіб, Коростені – 66,7 тис. осіб, Новоград-Волинському – 56,3 тис. осіб. Частка жителів цих міст у міському населенні області складає майже 64%. Решта міського населення мешкала в 5 містах з невеликою чисельністю та 44 селищах міського типу. Що стосується територіальних особливостей міського і сільського населення районів, то найбільша частка міського населення серед всього населення спостерігалася у Коростишівському (60%), Баранівському (59%), Малинському (61,5%) районах, а найменша – в Любарському районі – 8%. В Коростенському районі все населення сільське.

Сільське населення області проживало в 1616 населених пунктах, ще 10 сіл були без населення, але з обліку не зняті. Обліковано 94 села з чисельністю до 25 осіб, 102 великих села з чисельністю жителів від 1000 до 2000 осіб, 20 сіл з чисельністю понад 2000 тисячі осіб.

Статеві-віковий склад населення

Статеві-вікова структура населення має великий вплив на соціально-економічний стан як України в цілому, так і її регіонів. Від структури населення залежить не лише спроможність до його відтворення, але й, значною мірою економічна активність та потреба у матеріальних благах.

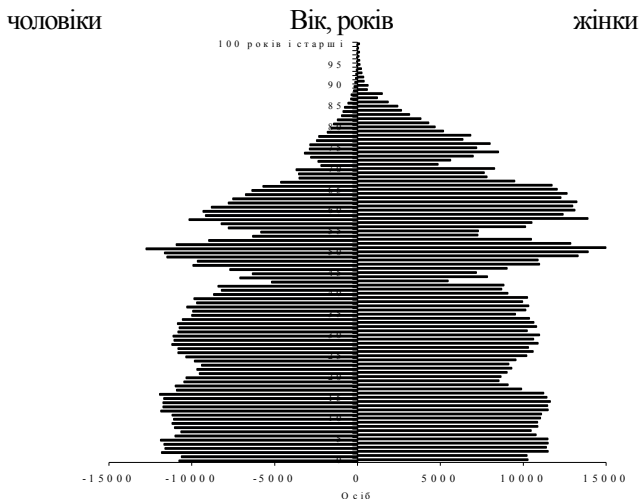
За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у Житомирській області проживало 644,4 тис. чоловіків та 744 тис. жінок (це дані щодо постійного населення) [5]. Порівняно з попереднім переписом

чисельність чоловіків зменшилася на 8,8%, жінок – 10,4%. Як в Україні, в області частка жінок зменшилася з 56% до 54%, а чоловіків навпаки – зросла. Причому співвідношення 54% і 46% жінок і чоловіків зберігається вже впродовж останніх двадцяти років. Про поступове зменшення статевої диспропорції свідчать і такі дані: якщо в Україні у 1959 р. на 1000 чоловіків припадало 1254 жінки, у 1970 – 1212, у 1979 – 1187, у 1989 – 1163, то у 2001 – 1159. У області це співвідношення також покращилося, але залишається також дещо зміщеним на користь жінок – на 1000 чоловіків у 2001 р. припадало 1156 жінок [9].

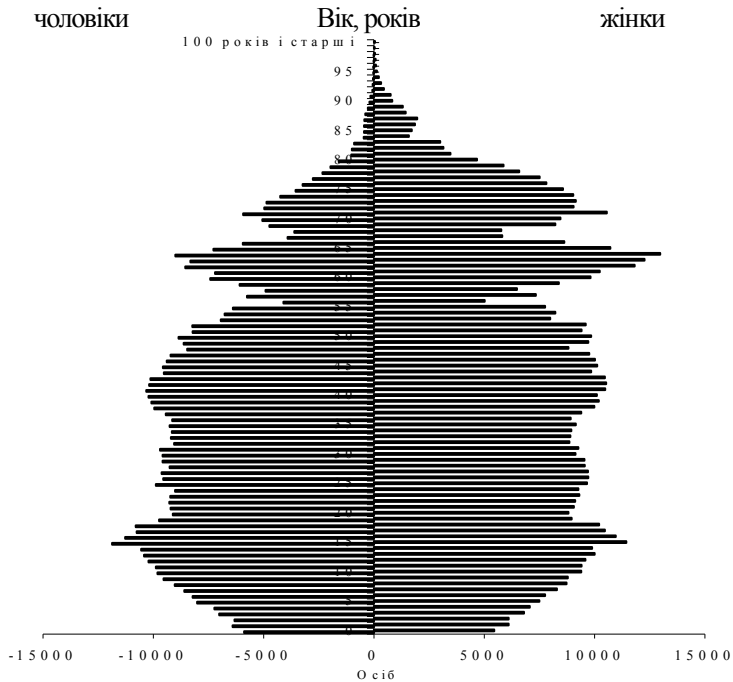
У вікових групах від 0 до 22 років переважає частка осіб чоловічої статі. При переході від молодих до старших вікових груп співвідношення статей зрівнюється, а у старших вікових групах частка жінок переважає. Це відбувається через високу смертність чоловіків з біологічних причин (зниження інстинкту самозбереження, більша вразливість захворюваннями) та соціальних (переважання небезпечних та важких умов діяльності, поширеність шкідливих звичок), а також внаслідок втрат чоловічого населення під час останніх війн.

Найкраще характеризує розподіл населення за статтю та віком статево-вікова піраміда.

Статево-віковий розподіл населення за переписом 1989 року

Статеві-віковий розподіл населення на 1 січня 2001 року

Порівняння двох пірамід за даними переписів населення 2001 р. та 1989 р. свідчить, що в області спостерігається систематичне зменшення дітей (від 0 до 15 р.), як хлопчиків, так і дівчаток, внаслідок падіння народжуваності, що видно з нижньої звуженої частини піраміди. В той же час зросла кількість осіб у віці старше 70 років. «Верхівка» піраміди 2001 р. дещо збільшилася за розміром, причому більше за рахунок жінок. З порівняння пірамід видно, що контури середньої частини піраміди 1989 р. збереглися в основному і у 2001 р. На них переконливо видно дві порожнини, які є наслідками двох демографічних криз 1931-1934 рр. та 1941-1945 рр. Контур піраміди 1989 р. ще однозначно фіксує першу демографічну кризу минулого століття 1917–1918 рр., а 2001 р. вже майже її не відображає.

Зі вступом у середині 50-наприкінці 60-х років XX ст. у активний репродуктивний (дітородний) вік жінок, народжених у 30-40-х роках, під час означених вище катастроф, у кількості населення знову сформувалися невеликі, так би мовити «похідні» демографічні порожнини. У подальшому

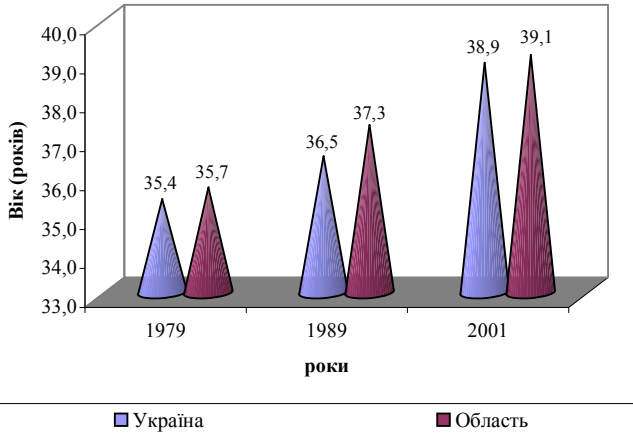
на конфігурацію статево-вікової порожнини впливала дітородна активність покоління жінок (кінець 70-початок 80-х, середина 90-х років). Впродовж останнього міжпереписного періоду проявляється нова демографічна криза, що носить ознаки депопуляції населення. Контур нижніх частини піраміди свідчить про те, що останнім часом в області, як і в Україні в цілому, спостерігається систематичне скорочення кількості населення внаслідок звуженого відтворення, коли наступні покоління менш чисельні за попередні. Вказане явище супроводжується прискореним постарінням населення, яке є результатом дії двох факторів: стрімкого зниження народжуваності і високого рівня смертності, особливо осіб у працездатному віці.

Зміни у статево-віковому складі населення в останній міжпереписний період як і в області так і в країні в цілому не радують. Це підтверджують і такі дані: частка дітей у віці до 9 років у 2001 р. становила в Україні 9,4%, тоді як на дату попереднього перепису у 1989 р. вона дорівнювала 14,5%. В області вона зменшилася з 14,5% до 10,7%. Закріпилася стійка тенденція до зменшення осіб у віці молодший за працездатний: лише за міжпереписний період їх частка у всьому населенні країни зменшилась з 23% до 18,1%, в області з 23,3% до 19,5% [10].

З точки зору наявного та майбутнього потенціалу країни, велике значення займає аналіз тенденцій в динаміці кількості осіб працездатного віку. Порівняно з попереднім переписом, кількість осіб у працездатному віці (чоловіки 16-59 та жінки 15-54 роки) скоротилася в Україні на 736,9 тис. та в області на 51,4 тис. Оскільки чисельність всього населення скорочувалася більшими темпами, то частка осіб працездатного віку зросла з 55,8% до 58% серед населення України та з 53,1% до 55,1% серед населення області. Але найвагомішим чинником тут був вступ до цієї вікової групи осіб, народжених у середині 80-х років ХХ ст., коли спостерігався значний підйом народжуваності. Серед населення України частка осіб у віці старшому за працездатний складала у 2001 р. 23,9%, а в області – 25,5%. Динамічне зростання цього показника упродовж 80-х та 90-х років свідчить про процес старіння населення. Про прискорений процес старіння населення свідчать і дані про зміну його середнього віку. Це видно з діаграми:

І в Україні, і в області дещо зменшилося демографічне навантаження (кількість осіб непрацездатного віку), але воно відбулось за рахунок зменшення навантаження дітьми, в той час як навантаження особами старше працездатного віку навпаки зросло.

Середній вік населення України та Житомирської області [10]

Шлюбний стан населення

Згідно з інструкцією питання: «Чи перебували ви у шлюбі?» задавалося всім респондентам, яким у момент перепису виповнилося 15 років. Причому респондент повідомляв це незалежно від того, був шлюб зареєстрованим чи був так званим консенсуальним або, як в народі інколи називають, громадянським.

Серед постійного населення області у віці 15 років і старше перебували у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі 66,2% чоловіків цих вікових груп, ніколи не перебували у шлюбі 23,1%, вдовці – 4,2%, розлучені – 6,5%. Відповідно перебували у шлюбі 55,2% жінок із загальної їх кількості вищезгаданих вікових груп, ніколи не перебували в шлюбі – 15,3%, вдови – 20,7%, розлучені – 8,8% [11].

Аналіз свідчить про відмінності цього показника для міського та сільського населення: якщо серед сільських жителів більша частка жінок (21,1% проти 13,3% чоловіків), то в міських поселеннях – навпаки частка неодружених жінок – 17% проти 24,6% чоловіків. Аналогічна тенденція помітна і в цілому по Україні. На відміну від попереднього міжпереписного періоду, з 1989 р. по 2001 р. намітилася протилежна тенденція – до зменшення частки неодружених чоловіків.

Вперше за історію переписів у 2001 р. було відслідковано кількість осіб, які перебували як у зареєстрованому, так і в незареєстрованому шлюбах. У цілому по Україні про незареєстрований шлюб повідомили

823,7 тис. чоловіків або близько 7% від усіх одружених чоловіків. Понад 7% заміжніх жінок були у незареєстрованому шлюбі. Найвищий відсоток серед чоловіків, які перебували у незареєстрованому шлюбі, у вікових групах 15-19 років (понад чверть) та 20-24 років – 12%. У жінок відповідно – 19% та 10%. Висока частка незареєстрованих шлюбів серед наймолодших вікових груп репродуктивного населення не сприяють поліпшенню демографічної ситуації в країні, але є резервом демографічного зростання.

Національний склад населення

Національність, як і в попередніх переписах, записувалася зі слів опитуваних на підставі їх самовизначення, а національність дітей визначалася батьками. За даними перепису 2001 р. в Україні проживали представники 134 національностей і народностей (у 1989 – більше 110); на території Житомирщини – більше 100 у 2001 р. (у 1989 р. – більше 80).

У національному складі населення України переважають українці – 37541,7 тис. осіб або 77,8% від загальної кількості населення. Впродовж міжпереписного періоду їх кількість зросла на 0,3%, а частка серед жителів України на 5,1 відсоткових пункти. Друге місце за чисельністю посідали росіяни – 8334,1 тис. осіб. Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилася на 4,8 відсоткового пункту і становила 17,3%. Частка білорусів складала 0,6%, молдаван та кримських татар по 0,5%, болгар – 0,4%, угорців, румун та поляків – по 0,3%, представників інших національностей 0,2% та менше.

Стосовно національного складу Житомирщини, то, як і у попередні переписи, зафіксовано переважну більшість українців – 1255 тис. осіб або 90,3%. Починаючи з 1970 р. їх частка коливалася в межах 85,1 – 84,9%. Якщо до 1989 р. чисельність росіян і їх частка в загальній кількості населення збільшувалися, то в останній міжпереписний період питома вага росіян зменшилася на 2,9 відсоткових пункти; збереглася тенденція до зменшення поляків та євреїв – щоправда випереджаючими темпами (поляки – на 1%, євреї – на 1, 2%). І якщо за даними перепису 1970 року поляків у складі населення області було 5,6%, у 1989 р. – 4,5%, то у 2001 р. – 3,5%.

Частка євреїв за означений період зменшувалася таким чином: 1970 р. – 2,2% (35,7 тис.), 1979 р. – 1,8% (29 тис.), 1989 р. – 1,4% (21,7 тис.), 2001 р. – 0,2% (2,6 тис.). Українці переважають у всіх районах та міських поселеннях. Питома вага росіян більша в містах обласного підпорядкування та Житомирському районі (це в порівнянні з іншим регіонами області) – їх частка коливається від 5,4% до 10,3%; поляків – Баранівському, Держинському, Червоноармійському (8,9%-10,7%),

білорусів в Овруцькому та Олевському районах (по 0,7%), євреїв у м. Бердичеві (0,5%) та містах Житомирі і Коростені (по 0,4%).

Мовний склад

За даними перепису 2001 р. українську мову вважали рідною 93,0% населення області, 6,6% – російську (в Україні в цілому вважали рідною мовою українську 67,5%, російську 29,6% населення. Частка інших мов, які були вказані в якості рідної збільшилася на 0,4% і становила 2,9%.[12]). Змінилася тенденція щодо зменшення частки українсько-мовних українців на користь російськомовних. Так, якщо у 1970 р. російську мову вважали рідною 1,8% українців, які мешкали в Житомирській області, в 1979 р. – 2,9%, у 1989 р. – 3%, то у 2001 р. – 2,2%. Тобто ситуація змінилася на протилежну. Слід зазначити, що у 1989 р. вважали рідною українську мову лише 8% росіян, а у 2001 році – вже 18,6%; у 1989 р. 89,9% поляків вважали рідною українську мову, у 2001 р. – 94,5%, а російську 8,4% та 4,2% відповідно. Змінилася мовна структура білорусів: мову своєї національності вважали рідною у 1989 р. – 40,2%, у 2001 р. – 28%, українську 16% та 32,2% відповідно, російську – 43,8% та 39,8% відповідно [5 та 6].

Освіта населення

Всеукраїнський перепис населення засвідчив тенденцію до підвищення рівня освіти населення. Так, у Житомирській області кількість населення, яке мало вищу та повну середню освіту складала 790,2 тис. осіб, що порівняно з 1989 р. більше на 17,1% [4,5].

В Україні кількість населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту, складала 28,9 млн. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 р. на 17,6% [12].

Підвищення рівня освіти характерне як для міського, так і сільського населення. Так, кількість осіб, які мали вищу освіту у розрахунку на 1000 осіб населення у віці 10 років і старше збільшилася порівняно з даними перепису 1989 р. у містах України на 30,7%, у селах – на 68,8%.

Аналогічна тенденція і у Житомирській області: у міських поселеннях на 28,1%, сільській місцевості – на 63,0%.

Відповідну динаміку мав показник кількості осіб із повною загальною освітою в Україні: підвищення склало у містах 17,2%, у селах – 33,1%; у Житомирській області відповідно 20,8% та 35,8%. У попередні періоди між переписами 1970 і 1989 рр. в рівні освіти також відбувалися позитивні зміни. За означений період кількість осіб, що мають вищу і середню освіту збільшилася в 1,5 рази.

Як і раніше, сільське населення області залишається менш освіченим, ніж міське, але темпи зростання рівня освіти сільського населення порівняно з міським залишаються вищими.

ВИСНОВКИ

Всеукраїнський перепис населення 2001 р. проведено згідно із відповідним Законом України, який визначив правові, економічні та організаційні основи проведення, обробки і поширення інформації та використання його результатів.

Основною метою було отримання об'єктивних та цілісних даних щодо загальної чисельності населення країни, її регіонів та його демографічні та соціально-економічні характеристики. Під час перепису обліковувалося дві категорії населення – наявне та постійне.

Перепис засвідчив, що Житомирщина в порівнянні з іншими регіонами має ряд специфічних ознак та спільних рис, які характеризують демографічну ситуацію.

За територією область посідає 5-те місце в Україні, проте частка населення в загальній чисельності України складає лише 2,9%. Тому щільність населення значно менша, ніж по країні в цілому.

Житомирщина належить до тих регіонів України, де чисельність в міжпереписний період скоротилася найбільше. Область є менш урбанізованою, ніж інші регіони України, тобто частка міського населення впродовж тривалого часу залишається меншою, ніж в інших регіонах України, та й в порівнянні з даними по Україні в цілому. Через значний міграційний рух, а точніше вплив, область практично впродовж повоєнних років несла втрати абсолютної чисельності населення – спочатку насамперед через організовані набори в промислові райони, а потім через відселення із радіаційно забруднених територій. Крім того, міграційний вплив опосередковано впливав на постаріння населення, оскільки найбільш мобільним у міграційному русі було населення молодих вікових груп, тобто дав поштовх природному скороченню населення, і на початку нового тисячоліття саме останній чинник є домінуючим у загальному скороченні населення.

Останній перепис підтвердив, що в області, як і в Україні в цілому, утримується регресивна структура населення, що в майбутньому може мати негативні наслідки при формуванні трудових ресурсів. Так у 2001р. у 9-ти районах області склалась несприятлива ситуація щодо демографічного навантаження – кількість осіб непрацездатного віку перевищувала кількість осіб працездатного, тобто кожній особі працездатного віку необхідно утримувати більш ніж одну особу непрацездатного віку. Підтверджує процес постаріння населення збільшення середнього віку населення. Постаріння населення відбулося насамперед через низьку народжуваність як в області, так і в Україні. В свою чергу несприятливі тенденції шлюбовності в останній міжпереписний період також ускладнили демографічну ситуацію, загострюючи проблему надто низької народжуваності. Шлюб та сім'я належать до складних явищ суспільства і

значною мірою пов'язані з соціально-економічними умовами життя, становищем у суспільстві жінки та сім'ї в цілому. Сприятливі демографічні передумови майбутнього кожної нації полягають передусім у спроможності відтворювати себе в нових поколіннях. Тому збагачення і збереження шлюбно-сімейних традицій є важливою передумовою подолання демографічної кризи.

Символом зміни політики держави щодо ролі сім'ї у суспільстві стало проголошення 2004 року Роком сім'ї в Україні. Прийнята нещодавно Концепція демографічного розвитку передбачає велику підтримку держави молодим сім'ям і підвищення якості охорони здоров'я.

Перепис підтвердив зменшення диспропорції у статевому складі населення. Так, у репродуктивному віці досить сприятливе співвідношення осіб чоловічої та жіночої статі для створення сімей. Отож потрібна державна підтримка подружжям репродуктивного віку, які не мають дітей, підтримка молодих сімей з дітьми, кредитування молодих сімей на будівництво житла. Ці пункти передбачено планом заходів щодо проведення року сім'ї, які розробив уряд. Важливо, щоб тенденція послаблення ролі сім'ї як соціального інституту, зумовлена низкою економічних та соціальних проблем, що переживає українська родина, змінилася на краще, щоб неухильно зростав життєвий рівень (за класичним визначенням життєвий рівень – складна і багатовимірна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини).

Аналіз соціально-економічного становища населення як основної складової життєвого рівня проводиться за індикаторами з показників наступних аспектів: демографічної ситуації, стану здоров'я населення, його освіти, економічного становища та зайнятості [13].

Збереження стану здоров'я населення області ускладнює погана екологічна ситуація. Саме на Житомирщині проживає найбільша частка населення, яке потерпіло від аварії на ЧАЕС. У зоні радіоактивного забруднення розташовано 19 міських та 679 сільських населених пунктів. На початок 2004 р. в них проживало 357,8 тис. осіб або більше, ніж чверть населення області. В області мешкає 387,4 тисячі громадян, що мають статус постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, з них 346,9 тис. – на забрудненій території. Серед постраждалих – діти молодші 18 років склали 95,2 тис. осіб.

Радують тенденції до росту показників рівня освіти як в області, так і в Україні в цілому. До речі, наша держава входить до 20-ти країн світу з високим рівнем освіти та освітнім потенціалом. Україна визначила своїм орієнтиром європейські культурні цінності. Спектр завдань, які поставлені перед вищою освітою сьогодні, досить широкий. Серед них – входження України до Болонського процесу, суть якого полягає в формуванні зони європейської вищої освіти. У межах цього простору мають діяти єдині

умови визначення дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян. Але слід, на нашу думку, критичніше оцінити ситуацію: чи не означатимуть такі зміни, приєднання до узгоджених стандартів заперечення національних відмінностей освітньої системи.

Дані перепису свідчать про багатонаціональний склад населення як в області, так і в Україні. Але в національному складі простежуються зміни.

В області традиційно до кількісно-переважаючих національностей належать українці, росіяни, поляки, євреї та білоруси. Щоправда в структурі помітне зменшення частки росіян, поляків та євреїв. Область за національним складом мало відрізняється від сусідніх областей, але суттєво від південних регіонів. Так у місті Севастополі українців лише 22,4%, тоді як росіян – 71,6%, в Автономній Республіці Крим українців – 24,3%, росіян – 58,3%, кримських татар – 12%.

Серед західних регіонів значні відмінності мають Чернівецька (українців – 75%, румун – 12,5%, молдаван – 12,5%) та Закарпатська області (українців – 80,5%, угорців – 12,5%, румун та росіян – по 2,5%). Значна частка росіян у промислових районах – Донецькій області 38,2%, Запорізькій – 24,7%. Державну мову вважають рідною 93% населення області, тоді як в Україні 67,5% населення.

Отже, надбання та проблеми мають дві складові: сучасне соціально-економічне становище та корені у минулому.

Принагідно зазначити, що дані Всеукраїнського перепису населення враховані при розробці Стратегії економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2005 рр. цілями і завданнями демографічної політики визначено подолання наслідків негативних тенденцій відтворення населення, а основною складовою демографічної політики – збереження і поліпшення здоров'я населення як одного із найважливіших пріоритетів нації, що дбає про своє сучасне і майбутнє [15].

Вважаємо, що впровадження спеціальних освітніх програм статевого виховання, активна популяризація здорового способу життя, особливо серед молоді, підвищення рівня наукових досліджень щодо актуальних проблем відтворення населення, інформаційне забезпечення демографічної політики могли б стати вагомими важелями, які б підсилювали дію економічних чинників стосовно державної підтримки сімей та забезпечення збільшення тривалості життя населення.

Віriamo, що ті позитивні зрушення в економіці які спостерігаються останніми роками, та національно-культурні традиції народу дадуть гарні результати.

1. Валентей ДИ., Кваша А.Я. Основы демографии. – М.: Мысль, 1989. – С. 62-68.
2. Увесь світ у цифрах і фактах: Довідник. – К.: МАУП, 2002. – С. 3-132.

3. Статистика України. Держкомстат, НДІ Держкомстату України. – 2000. – № 4. – С. 48.
4. Освіта населення Житомирської області. Житомирське обласне управління статистики. – 1992. – С. 88-93.
5. Про кількість та склад населення Житомирщини (Публікація Житомирського обласного управління статистики за підсумками перепису) // Житомирщина. – 2003. – 14 січня.
6. Національний склад населення Житомирської області. Житомирське обласне управління статистики. – Житомир, 1992. – С. 3-5.
7. Населення України: демографічний щорічник. – К.: Держкомстат України, 2003. – С. 3-107.
8. Чисельність населення Житомирської області. – 1990. – С. 3-48.
9. Склад населення Житомирської області за статтю та віком. – 2003. – С. 5-9.
10. Там же. – С. 141.
11. Склад населення України за шлюбним станом. – Держкомстат України, 2003. – С. 3-19.
12. Урядовий кур'єр. – 2002. – № 244. – С. 11-12.
13. Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 46.
14. Житомирщина 2002. Статистичний збірник Житомирського обласного управління статистики. – 2003. – С. 255-263.

Додаток 1

Загальна чисельність населення Житомирської області за переписами

	Кількість наявного населення, тис. осіб		2001 рік у% до 1989
	2001 рік	1989 рік	
По області	1389,5	1545,4	89,9
м. Житомир	284,2	292,1	97,3
м. Бердичів	87,6	91,6	95,6
м. Коростень	66,7	77,3	86,2
м. Новоград-Волинський	56,3	55,2	102,0
Андрушівський р-н	38,8	43,1	90,0
Баранівський р-н	46,0	49,7	92,6
Бердичівський р-н	34,3	38,7	88,7
Брусилівський р-н	18,2	14,9	121,8
Володарсько-Волинський р-н	38,4	41,6	92,4
Дзержинський р-н	33,3	35,7	93,3
Ємільчинський р-н	41,7	50,1	83,3
Житомирський р-н	68,4	70,5	97,1
Коростенський р-н	34,0	46,0	73,9
Коростишівський р-н	43,4	48,2	90,2
Лугинський р-н	20,8	27,4	76,0
Любарський р-н	31,1	33,9	91,5
Малинський р-н	52,0	59,3	87,7
Народицький р-н	11,4	24,3	47,1
Новоград-Волинський р-н	52,1	57,6	90,4
Овруцький р-н	67,8	85,0	79,8
Олевський р-н	46,9	57,4	81,7
Попільнянський р-н	37,0	40,6	91,0
Радомишльський р-н	42,3	50,8	83,3
Ружинський р-н	34,3	39,5	86,8
Червоноармійський р-н	25,9	28,2	92,0
Черняхівський р-н	33,6	37,7	89,0
Чуднівський р-н	43,0	49,0	87,7

Додаток 2

Дані про розміщення та співвідношення міського і сільського населення

	Кількість наявного населення, тис. осіб		У% до всього населення			
			2001 рік		1989 рік	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
По області	775,4	614,1	55,8	44,2	53,0	47,0
м. Житомир	284,2	X	100,0	x	100,0	X
м. Бердичів	87,6	X	100,0	x	100,0	X
м. Коростень	66,7	X	100,0	x	100,0	X
м. Новоград-Волинський	56,3	x	100,0	x	100,0	x
Андрушівський р-н	12,9	25,9	33,2	66,8	37,7	62,3
Баранівський р-н	27,0	19,0	58,6	41,4	57,1	42,9
Бердичівський р-н	4,6	29,7	13,4	86,6	11,8	88,2
Брусилівський р-н	5,5	12,7	30,0	70,0	21,9	78,1
Володарсько-Волинський	20,0	18,4	52,2	47,8	49,5	50,5
Дзержинський р-н	15,7	17,6	47,1	52,9	44,7	55,3
Сміличинський р-н	8,7	33,0	21,1	78,9	19,6	80,4
Житомирський р-н	12,3	56,1	18,0	82,0	15,9	84,1
Коростенський р-н	–	34,0	–	100,0	–	100,0
Коростишівський р-н	26,1	17,3	60,0	40,0	58,2	41,8
Лугинський р-н	5,4	15,4	25,8	74,2	23,3	76,7
Льобарський р-н	2,5	28,6	7,9	92,1	7,8	92,2
Малинський р-н	32,0	20,0	61,5	38,5	57,5	42,5
Народицький р-н	2,6	8,8	22,9	77,1	26,4	73,6
Новоград-Волинський р-н	5,4	46,7	10,4	89,6	12,2	88,8
Овруцький р-н	19,6	48,2	29,0	71,0	26,2	73,8
Олевський р-н	16,5	30,4	35,2	64,8	39,3	60,7
Попільнянський р-н	8,9	28,1	24,1	75,9	22,6	77,4
Радомишльський р-н	16,4	25,9	38,8	61,2	36,1	63,9
Ружинський р-н	5,2	29,1	15,1	84,9	13,6	86,4
Червоноармійський	5,4	20,5	20,8	79,2	19,1	80,9
Черняхівський р-н	12,4	21,2	37,0	63,0	33,5	66,5
Чуднівський р-н	15,5	27,5	36,1	63,9	35,3	64,7

Додаток 3

Віковий склад населення України та Житомирської області

Вік	У відсотках до всього населення	
	область	Україна
0–9	10,7	9,4
10–19	14,8	15,2
20–29	13,5	14,3
30–39	13,5	13,7
40–49	14,0	15,1
50–59	10,6	10,9
60–69	11,7	11,4
70–79	8,7	7,8
80 і старші	2,5	2,2
молодший за працездатний	19,5	18,1
працездатний	55,0	58,0
старший за працездатний	25,5	23,9